

Een kijkje in de spiegel van de *risicomaatschappij*

Interview met Dirk Geldof, socioloog en publicist, naar aanleiding van zijn boek 'Onzekerheid. Over leven in de risicomaatschappij'.*

U begint uw boek met "De werkelijkheid wordt pas toegankelijk als er door een metafoor plaats is gemaakt." Kunt u een voorbeeld van een dergelijke metafoor geven?

Het begrip 'risicomaatschappij' - een concept van de Duitse socioloog Ulrich Beck - waar ik in mijn boek over schrijf, is voor mij zo'n metafoor. Omdat het ons noopt om op een andere manier naar onze wereld en onze samenleving te kijken, met een focus op de risico's die we - tenzij we niet anders kunnen - het liefst niet onder ogen willen zien.

Uw boek wil een spiegel zijn van onze maatschappij, van haar weelde en haar waanzin, van haar ontwikkeling en van haar onverschilligheid, schrijft u. Hoe ziet het beeld van onze maatschappij er in die spiegel uit?

Die spiegel brengt de verborgen, donkere kant van onze welvaart in beeld, de keerzijde van onze ongekende rijkdom, die veel minder vanzelfsprekend is als de doorsnee Nederlander of Belg aanneemt. We denken dat we onze samenleving kennen. Maar het is voornamelijk zo, dat we alleen onze eigen leefwereld kennen. In Nederland en Vlaanderen is dat voor het merendeel van de inwoners een 'middenklasse leefwereld', met de televisie als klein uitkijkpunt op de rest van de wereld, maar evengoed vanuit ons perspectief verteld. Het is de cultuur van tevredenheid die eigen is aan de rijke middenklasse in de westerse landen. Ik denk dat die spiegel vooral helpt om de eigen selectieve waarneming te overstijgen. We zien nauwelijks hoe 5 miljard mensen niet delen in deze rijkdom. En ook het tijdsperspectief zien we nauwelijks: hoe we in zo korte tijd zo rijk zijn geworden. Evenmin als het tijdsperspectief dat we naar de toe-

komst toe hebben: hoe fundamenteel sommige van de uitdagingen zijn waar we voor staan. Wat ons via deze spiegel wordt voorgehouden, helpt ons - alhoewel dat confronterend is - ons ervan bewust te worden hoe uniek in de geschiedenis de huidige situatie en hoe uniek de leefsituatie op dit kleine stukje van de wereld is. Het laat ons ook zien hoe precair de situatie op dit moment is en hoe dit alleen maar heeft kunnen gebeuren omdat we grenzen overschrijden in een heel snel tempo.

In uw boek maakt u gewag van de 'paradoxe toename van onzekerheid in de 21e eeuw'. Hoe moeten we dit begrijpen?

Willen we onze tijd begrijpen, dan zullen we de onzekerheid in onze tijd moeten begrijpen. Ik heb dit boek geschreven net voor het uitbreken van de financiële crisis, waar we nu middenin zitten. Sindsdien is er op de financiële markten, op de economische markten, in het bedrijfsleven, bij de mensen die hun baan verliezen, een inflatie opgetreden wat betreft het gebruik van het begrip onzekerheid. Ook op relatiegebied zien we, door de individualisering en de toegenomen vrijheid, een toename van onzekerheid; over de eigen levensstijl, de partner, de toekomst. Deze onzekerheid is de prijs die we voor onze toegenomen vrijheid betalen. Op ecologisch gebied zien we hetzelfde. Onzekerheid troef. Lukt het ons om de klimaatopwarming onder de 2° Celsius te houden? Of gaat het opwarmingsproces op den duur zijn eigen gang? En zijn de dijken dan nog wel hoog genoeg? Zo zijn er tal van fundamentele onzekerheden, die zich voordoen. En het paradoxale is, dat ze juist nu opduiken, in een van de rijkste en meest zekere samenlevingen ooit. Objectief gezien zijn we nooit eerder in de geschiedenis zo rijk en zo goed ver-

zekerd geweest. De afgelopen 25 jaar is de rijkdom, de koopkracht en de consumptie in Nederland en België en in de Europese landen verdubbeld! Ons systeem van sociale bescherming is ondanks wat erosie nog altijd een van de beste ter wereld. We hebben al meer dan 60 jaren geen oorlog meer in dit deel van de wereld gehad. We hebben geen honger. We hebben privé-verzekeringssystemen voor onze woningen, onze auto, onze vakantie, onze rechtsbijstand, een eventuele werkloosheid, onze pensioenen en spaarcenten, onze uitvaart en noem maar op.

U plaatst deze onzekerheid in het perspectief van de maatschappij van nu. In het verlengde van Ulrich Beck spreekt u van het ontstaan van 'de wereldrisicomaatschappij'. Wat moeten we ons daarbij voorstellen?

Om de toenemende onzekerheid, die optreedt, te verklaren, heb ik gezocht naar een kader, zeg maar een sociologische bril, om voorbij de samenleving van vandaag te kijken en zicht te krijgen op de wortels, de reële oorzaken van die onzekerheid. Het kader van de wereldrisicomaatschappij van Ulrich Beck is in dit verband heel inspirerend. Centraal staat hierbij de idee, dat we op alle maatschappelijke domeinen met risico's worden geconfronteerd. De risicomaatschappij betekent het in vraag stellen van de centrale maatschappelijke concepten.

Voor mij zijn vier kenmerken cruciaal om van de overgang naar een mondiale risicomaatschappij te spreken. Allereerst is er veel meer aandacht gekomen voor de risico's die er zijn, in belangrijke mate door mensen zelf gecreëerde risico's. Risico's domineren de politieke en maatschappelijke agenda.

Op de tweede plaats is er de verschuiving van de sociale strijd richting de verdeling van risico's. Ging het de laatste 150 jaar vooral over de verdeling van de rijkdom, de laatste 20-30 jaar komen mensen de straat op om hun stem te laten horen in verband met risico's in hun eigen leefwereld. Ze zeggen: "Hier geen autosnelweg" of "Hier geen sluiting van de autofabriek. Doe dat maar in een ander land" of "Geen genetisch gemanipuleerde gewassen op mijn bord".

Wie draagt de risico's, wie bepaalt de prijs? De verdeling van de risico's: daar draait het om.

Een derde kenmerk zijn onze maatschappelijke structuren, die vaak niet meer zijn toegerust op de problemen waar we voor staan. Onze instituties bieden geen antwoorden voor al die risico's. Er is behoefte aan nieuwe structuren.

En het vierde kenmerk: het gaat steeds vaker om mondiale risico's. Ze overschrijden de grenzen in ruimte en tijd. Neem de kernramp van Tsjernobyl van 20 jaren geleden. De vrijgekomen radioactiviteit stopte niet bij de grens en beperkte zich ook niet tot het moment van de kernramp zelf. De gevolgen zijn nog altijd zichtbaar. Hetzelfde zien we met de klimaatopwarming. Die stoort zich aan geen enkele landsgrens, die stopt ook niet in de tijd, zelfs al zouden we alle suggesties van het internationale klimaatpanel direct uitvoeren.

Het onderkennen van deze vier kenmerken kan helpen de toenemende focus op risico's en de onzekerheid, die zich voordoet, te verklaren. Hoe gaan we met deze risico's om? Kunnen we ze onder controle houden? Kunnen we ze voorkomen? Wie moet de lasten dragen?

U noemt verschillende domeinen, die de overgang naar de risico-maatschappij van nu kunnen verduidelijken. Kunt u in het kort iets zeggen over deze domeinen en de risico's die zich voordoen?

In mijn boek behandel ik vijf voor mij belangrijke domeinen om de risico-maatschappij en de onzekerheid van vandaag een stuk concreter te maken. Het eerste domein heeft te maken met

Foto: Oxfam international

ecologische risico's. De aarde warmt op en klimaatverandering dreigt. Ecologische risico's staan hoog op de maatschappelijke agenda. Het gaat niet meer alleen om de verdeling van rijkdom, maar ook om de verdeling van risico's. Die uit zich in allerlei milieuconflicten. Nergens is de verschuiving van de sociale strijd en het falen van de bestaande instituties zo duidelijk als bij de klimaatverandering.

Het tweede domein houdt verband met globalisering en sociaal economische risico's: het risico op armoede, werkloosheid, de sociale uitsluiting van veel mensen. Veel mensen voelen zich onzeker over hun baan, inkomen en toekomst. Ook worden mensen geconfronteerd met toegenomen productiviteits- en flexibiliteitseisen, die het gezinsleven en de levenskwaliteit bij veel mensen onder druk zetten. Deze risico's vloeien voort uit de wijze waarop ons productieproces is georganiseerd in een globaliserende, kapitalistische economie.

Het derde domein handelt over individualiseringsrisico's. Meer nog dan bij de eerder genoemde domeinen komen we hier terecht in de directe leefwereld van eenieder. Nog nooit was onze individuele vrijheid zo groot! Op allerlei gebieden is dat zo. Maar kunnen kiezen betekent ook moeten kiezen. Met het voortdurende risico een verkeerde keuze te maken en de terugkerende vraag hoe met die risico's om te gaan.

Het vierde domein gaat over tijdsrisico's. De samenleving versnelt voortdurend. Technologische ontwikkelingen volgen elkaar in hoog tempo op. Dit heeft veel voordelen, zoals het internet

en het mobieltje, die ons razendsnel met elkaar in contact brengen, of de HSL, die maakt dat we, als we willen, binnen een paar uur in Parijs op een terrasje kunnen zitten. Tegelijkertijd heeft niet iedereen dezelfde mogelijkheden om met deze versnelling te kunnen omgaan en zien we dat bij veel mensen de tijdsdruk steeds zwaarder op de levenskwaliteit drukt.

Het vijfde domein heeft betrekking op de migratierisico's in onze steden. Nooit tevoren waren onze Europese steden zo gekleurd, divers en kosmopolitisch als vandaag de dag. De globalisering gaat samen met grote migratiestromen. Ze leiden per definitie tot allerlei maatschappelijke veranderingen en tot conflicten. Zowel voor degene die migreert en in een andere samenleving en cultuur terecht komt, zijn er risico's als voor de samenleving, die de migrant ontvangt.

We zitten nu midden in een financiële en economische crisis. Hoe past dit binnen uw analyse van de risicomatschappij?

De vier kenmerken van een risicosamenleving gelden bij uitstek ook voor de financiële crisis. Er is nog nooit zoveel aandacht geweest voor de onzekerheid op de financiële markten. Je ziet de strijd om de verdeling van de risico's. Wie gaat de redding van de banken betalen? Wie gaat de garanties leveren voor de spaarders? Wie gaat de kosten betalen van de genationaliseerde banken, van de failliete banken? Wie betaalt de risico's? De overheid, de aandeelhouders, het personeel, de spaarders, de belastingbetaler? Er zijn, in de Europese landen en de Verenigde Staten, weliswaar controle-instanties op

het gebied van de financiën en het bankwezen, maar die hebben hun werk blijkbaar niet goed gedaan. Ze zijn niet aangepast aan deze tijd en niet in staat om al die nieuwe ingewikkelde financiële producten te controleren. We hebben mondiaal te maken met een soort casinokapitalisme, waarbij transacties zo snel gaan, dat de huidige controleinstanties daar in het geheel geen zicht meer op hebben.

Het ergste wat er nu kan gebeuren, is dat men de verliezen laat overnemen door de overheid, door de belastingbetaler, met onzekere terugverdieneffecten, en vervolgens overgaat tot 'business as usual'. Terwijl de vraag gesteld zou moeten worden: moet de banksector, met het geld van u en mij als spaarders, met het geld waarmee de economie moet draaien, niet terug naar zijn core-business: dienstverlening? De banksector, die jarenlang superdividen- den uitgekeerd heeft. Fortis betaalde 2 jaren geleden nog een dividend van 23% uit aan zijn aandeelhouders! Moet het puur speculatieve, waar veel fondsen op gebaseerd zijn, niet verboden worden? Winst maken op speculatie, op koersdalingen van bedrijven - waarmee men de koersen naar beneden speculeert - is geen bijdrage aan een gezonde, laat staan duurzame economie. Deze fundamentele vragen - die in september veel hoger op de agenda stonden - zie ik de laatste zes maanden helaas weer ondergesneeuwd raken. En het paradoxale is dat hoe meer miljarden iedere nationale regering in de redingsplannen steekt hoe minder deze structurele vragen gesteld worden. Men beperkt zich tot korte termijn denken en een overlevingsstrategie.

Als u de verschillende risico's en domeinen met één treffend voorbeeld zou moeten aanduiden, welk voorbeeld zou u dan kiezen en waarom?

Als u mij deze vraag tien jaar geleden gesteld zou hebben, zou ik het voorbeeld van Tsjernobyl genoemd hebben als een nieuwe type van risico's, waarbij de grenzen van tijd en ruimte worden overschreden. Vandaag kom ik, als ik naar de ecologische risico's kijk, uit bij de klimaatcrisis. De ecologische crisis bij uitstek, waar we mondiaal - in Nederland en België tot Zuid-Afrika, Noord en Zuid Amerika en China en het verre Oosten toe - antwoorden op

zullen moeten vinden. Tegelijkertijd wil ik daar dan het voorbeeld van de financiële crisis en de recessie die daaruit voortvloeit bij betrekken, en de klimaat- en de financiële crisis met elkaar verbinden. Want iedere euro die in het oplossen van de financiële crisis wordt gestoken zou ook aan de oplossing van het klimaatvraagstuk moeten bijdragen. Doen we dat niet, dan missen we de kans voor de oplossing van de meest fundamentele crisis: de klimaatverandering.

Ulrich Beck onderscheidt 2 fases in de overgang naar een risicomaatschappij. In de eerste fase doen zich wel al risico's voor, maar die worden nog niet echt waargenomen/serieus genomen. In de tweede fase worden de gevaren dominant in publieke, politieke en private debatten of conflicten. De risico's worden (h)erkend. En er ontstaat nood aan een tweede moderniteit, aan een herdefiniëring van de maatschappij en haar instituties. Waaruit leidt u af dat we inmiddels in de tweede fase zijn aanbeland?

Ik denk dat de situatie van domein tot domein verschilt, maar neem het klimaatvraagstuk. Twintig jaar geleden had je een kleine groep wetenschappers die werden weggelachen als ze het hadden over klimaatopwarming. Die werden gezien als vooruitgangspessimisten, naïevelingen, fantasten. Ruim tien jaren geleden kwam er op de eerste wereldklimaatconferentie wetenschappelijke consensus over de klimaatsituatie tot stand. Inmiddels is er een Kyoto-verdrag. Eind van dit jaar zal er in Kopenhagen een nieuw akkoord moet worden afgesloten; een cruciaal moment. Het zal erom spannen of het ver genoeg zal gaan. Hier zitten we duidelijk in de tweede fase. Het debat over de maatschappelijke uitdagingen en antwoorden is volop bezig. Ook op andere domeinen merken we dit. Neem het debat over de financiële crisis. Er wordt gesproken en er is debat over correcties op het neo-liberalisme, het vrijmaken van markten en het terugdringen van de overheid. Iets wat een tijd geleden niet aan de orde was.

De huidige risico's zijn niet langer beperkt: noch in ruimte, noch in de tijd, noch naar sociale klasse, geeft u aan. Ze overstijgen natiestaten, militaire allianties en sociale klassen. Ook de rijken

worden door een aantal risico's getroffen. Zijn we, hoe verschillend we ook zijn, misschien dan toch bondgenoten, verdeeld tot een wereldomvattende samenwerking met elkaar; in de strijd tegen een gemeenschappelijke vijand, die de wereld op z'n knieën dreigt te krijgen?

Objectief gezien zijn we inderdaad bondgenoten. Als je naar het klimaatprobleem kijkt, dan kunnen we niet anders dan concluderen dat we met 6,5 miljard mensen bondgenoten zijn. Alleen: daar zijn we met z'n allen niet van overtuigd. Juist dáár zit de fundamentele spanning. Waarom zouden wij Vlamingen moeite doen om het stijgen van de zeespiegel te voorkomen? Als delen van Nederland onder water komen te staan, moeten die Hollanders dat maar zelf oplossen. Hetzelfde geldt voor de mensen in Bangladesh. Het klimaatvraagstuk confronteert ons met de solidariteitsvraag, hier en nu. Wie is bereid welke inspanningen te doen? Wie draagt het meeste bij aan de oorzaken en voor wie zijn ergste gevolgen? Dan kom je uit bij wat Wolfgang Sachs 'de ecologische schuld' noemt. De ecologische schuld van de geïndustrialiseerde landen ten opzichte van die in het Zuiden is gigantisch. Dus: ja, we hebben een gemeenschappelijk belang, maar tegelijkertijd zitten we met de ongelijke verdeling van rijkdom en risico's en dus per definitie met conflicten. Daarom ook is de hele methodiek van de ecologische voetafdruk per definitie een vraag van ecologische rechtvaardigheid. Het gaat over belangenconflicten. Dat maakt de discussie over de post-Kyoto-akkoorden ook zo moeilijk. Het grote gevaar is, dat de strijd over de vraag wie verantwoordelijk is en wie de meeste inspanningen moet doen er toe leidt dat we veel te laat en veel te weinig inspanningen doen. De klimaatop in Kopenhagen zal wat dit betreft een grote uitdaging worden.

Hoeveel tijd hebben we objectief gezien nog om te onderkennen dat we bondgenoten zijn en ons niet langer kunnen permitteren ons te blijven focussen op allerlei deelbelangen?

Als ik naar het klimaatvraagstuk kijk, dan kan ik alleen voortbouwen op wat de wetenschappers van het IPPC, het internationale klimaatpanel, zeggen. We hebben dan nog tien jaar om een

fundamentele omslag te maken: een reductie in 2050 van de uitstoot van broeikasgassen met 90%. In de wetenschappelijk onderbouwde rapporten van de laatste paar jaren komen trouwens steeds meer signalen naar voren die erop wijzen dat het internationale klimaatpanel nog heel erg conservatief was in zijn risico-inschattingen en dat de klimaatveranderingen nog sneller gaan dan ingeschat. Vandaar dat ik zeg, dat de klimaatuitdaging dé uitdaging is aan het begin van de 21ste eeuw met zeer lange termijn gevolgen. Voor andere domeinen is er een heel ander tijdsperspectief: het zijn geen harde, fysische tijdsgrenzen, maar ethische grenzen. Op het debat over sociaal economische risico's en globalisering zit helaas niet zo'n tijdsdruk, zolang velen accepteren dat bijna vijf miljard mensen uitgesloten zijn van onze rijkdom in de westerse landen.

Kunnen we dat dan nog lang volhouden?

Ik vrees dat we dat nog heel lang kunnen volhouden. Het is alleen niet wenselijk. In feite kunnen we twee kanten op. Ofwel alles wordt bij het oude gelaten. Het grootste deel van de aandacht van onze Europese regeringen blijft dan gaan naar klassieke vormen van herstelbeleid; naar hoe we onze banken in stand kunnen houden, onze autofabrieken open kunnen houden. We verliezen dan belangrijke tijd om het klimaatprobleem aan te pakken. Ofwel de crisis wordt gebruikt om te komen tot een groene 'New Deal'. Dan wordt de crisis gebruikt als een omslagmoment, waarbij tegelijkertijd de overgang naar een andere economie gemaakt wordt. Een economie, die inzet op duurzaamheid; die werkt aan verkleining van de ecologische voetafdruk; die anticipeert op de post-Kyoto-akkoorden en op een post-fossiele samenleving. Dat is waartoe V.N.-secretaris-generaal Ban Ki Moon oproept, waartoe alle ecologische partijen in elk van de Europese lidstaten oproepen.

Welke 'bril' hebben we volgens u nodig om de verdeeldheid in onszelf en in de wereld te kunnen overwinnen?

"Eigenbelang eerst" is toch een beetje de slogan die we met z'n allen vaak hanteren. We hebben dus een bril nodig, die voorbij de bijziendheid van het eigenbelang wil gaan. Een bril die

ons helpt, voorbij de kortzichtigheid van het hier en nu, te kijken naar de wereld voor onze kinderen en kleinkinderen. Waar is het langere termijn-perspectief in onze economie, in onze politiek, in onze samenleving? En dat geldt ook voor de financiële markten, het klimaatbeleid, het migratiebeleid, de visie op welzijn en het goede leven.

Wat zijn volgens u hierbij belangrijke "richtingaanwijzers"?

Een eerste belangrijke richtingaanwijzer is voor mij het leren omgaan met en respecteren van grenzen, op de eerste plaats de grenzen van onze planeet. De ecologische voetafdruk is hierbij de maatstaf bij uitstek. Maar belangrijk is ook het leren omgaan met de grenzen op het gebied van het menselijk draagvlak. Kijk maar naar alle cijfers en signalen op het vlak van de geestelijke gezondheidszorg en welzijn - de cijfers over *burn-outs*, zelfdoding en grootschalig medicatiegebruik - : heel wat levensstijlen zijn vandaag de dag absoluut niet duurzaam.

Een tweede richtingaanwijzer is toekomstgerichtheid. Het korte termijn-, het winst- en maximalisatiedenken moet worden opengebroken, zodat we de toekomst herontdekken als factor om rekening mee te houden.

Een derde richtingaanwijzer is voor mij een andere definitie van geluk. Onze visie op welzijn en geluk is erg materialistisch en consumptiegericht. De voorbije twintig jaar is de koopkracht in de westerse landen weliswaar toegenomen, maar ons geluksniveau staat onder druk! De paradoxale situatie doet zich nu voor, dat we onze planeet kapot consumeren en dat we ons kapot werken in functie van steeds meer produc-

tie en consumptie, zonder er echt gelukkiger van te worden! We zullen dus tot een andere invulling moeten komen van wat écht telt om gelukkig te zijn: meer tijd, een gezonde omgeving, meer aandacht voor elkaar en minder oppervlakkige sociale contacten. Dit zijn voor mij richtingaanwijzers om op een andere manier met risico's en onzekerheid om te gaan; in feite een heel andere visie op het goede leven, op rijkdom, op geluk.

Bent u optimistisch over de toekomst?

Dat is een moeilijke vraag! Wolfgang Sachs, de directeur van het Wuppertal instituut, verwees begin dit jaar in Antwerpen tijdens de conferentie 'De omslag: groeien tot de laatste druppel' naar een uitspraak van Gramsky: "Ik ben een pessimist in mijn verstand, maar een optimist in mijn wil". Ik denk, dat als je naar de gigantische milieubelasting kijkt van onze niet duurzame economie, naar de groeiende armoede en ongelijkheid, naar de keerzijde van onze vrijheid, dat er heel wat harde feiten zijn, die ons pessimistisch zouden moeten stemmen. Alleen kom je daarmee niet vooruit. Wil je tot antwoorden komen, dan zul je optimistisch moeten zijn in je mogelijkheden tot verandering. En daarom ben ik nog altijd schatplichtig aan het verlichtingsdenken. Ik blijf de hoop koesteren dat, als we mensen voldoende informeren, het ethisch draagvlak om de juiste keuzes te maken voorhanden is. Vandaar dat ik dit soort boeken schrijf.

John Habets & Henk Gloudemans

* Dirk Geldof, *Onzekerheid, Over leven in de risicomaatschappij*, Acco, Leuven, 2008, 190 blz., ISBN 9789033469169
Zie ook www.dirkgeldof.be

